

استقلال نهادی اثربخش دانشگاه‌های دولتی ایران: ضرورت پویایی در فضای جهانی شده

هادی رزاق مرندی^۱

چکیده

تعیین میزان مناسب استقلال نهادی دانشگاه‌ها موضوعی اساسی برای دانشگاه‌ها و آموزش عالی کشور است. در این پژوهش سعی شده است با بررسی نگرش برخی از ذینفعان آموزش عالی ایران، ویژگی‌های برجسته استقلال نهادی اثربخش دانشگاه‌های دولتی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به دست آید. برای جمع‌آوری اطلاعات علاوه بر استفاده از پرسشنامه، مدارک حقوقی نیز بررسی شد. در این تحقیق توصیفی ۳۵ مؤلفه استقلال نهادی دانشگاه‌ها، بر اساس نظر اندرسن و جانسون، به کار گرفته شدند. بررسی قوانین و مقررات نشان داد که دانشگاه‌های دولتی ایران در هشت مؤلفه استقلال دارند. گروه‌های ذی‌نفع علاوه بر تأیید استقلال در این هشت مؤلفه، خواستار استقلال در ۱۶ مؤلفه دیگر بودند. این ۲۴ مؤلفه در زمینه‌های استقلال اساسی و استقلال فرایندی قرار دارند و عمل به این نتایج، اداره کردن دانشگاه‌های ایران را از مدل کنترل دولتی به مدل نظارت دولتی تغییر می‌دهد و آنها را در فضای رقابتی داخلی و خارجی چابک‌تر می‌سازد.

کلید واژگان: استقلال دانشگاهی، استقلال نهادی، مدیریت آموزش عالی، اداره کردن دانشگاه.

مقدمه

یکی از مسائل مهم در حکمرانی^۲ نظام‌های آموزش عالی تعیین میزان استقلال دانشگاه‌ها^۳ یا تعیین حدود اختیاراتی است که به موجب قانون و تعاملات دانشگاه با دولت ملی، برای ساختارهای تصمیم‌گیری داخل دانشگاه در نظر گرفته می‌شود. اصطلاح حکمرانی در آموزش عالی برای توصیف ساختارها، فرایندها و فعالیتهای دخیل در برنامه‌ریزی و هدایت مؤسسات و افراد فعال در آن استفاده می‌شود (Fielden, 2008, pp. 2-16) و به موضوعاتی همچون مسئول اصلی هدایت مؤسسه، ساختارهای تصمیم‌گیری و حدود اختیارات آنها و اشخاص دارای مسئولیت و منابع مشروعیت تصمیم‌گیری آنها می‌پردازد (EURYDIC Cited in Reily & Jongsma, 2010).

۱. عضو هیئت علمی پژوهشی دانشگاه مفید، قم، ایران: hrmrandi@gmail.com

2. Governance

3. University Autonomy

روش‌های حکمرانی در دانشگاه‌ها به سبب ماهیت تولیدات و فعالیتهای آنها، با دستگاه‌های اداری و دیوانسالاری دولتی و با بنگاه‌های تولیدی و بازرگانی متفاوت است و یافته‌های علم مدیریت، که رویکرد مدیریت‌گرایی دارد، نمی‌تواند در هدایت و راهبری نهادهای دانشگاهی کارایی داشته باشد (Nafisi, 2001, p. 88). از این رو، در نظام‌های آموزش عالی از شیوه‌هایی برای تعیین مسئول اصلی رهبری و هدایت دانشگاه‌ها استفاده می‌کنند که معمولاً در سایر دستگاه‌های دولتی استفاده نمی‌شود. یکی از این شیوه‌ها تشکیل گروه متخصص حایل^۴ همچون هیئت امنا و تفویض قدرت از سوی دولت به آن است. مزیت وجود هیئت امنا این است که تمام مسائل عملیاتی جزئی از عهده وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برداشته می‌شود و دولت را از اتهام دخالت در امور دانشگاهی حفظ و زمینه استقلال دانشگاهی بیشتری را فراهم می‌کند، فعالیتهای مراکز قانونگذاری را کاهش می‌دهد و شرایطی را فراهم می‌کند تا درک عمیقی از حکمرانی در دانشگاه به دست آید و وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نیز بتواند بر مسائل مربوط به سیاستگذاری متمرکز شود. هیئت‌امنا می‌تواند به جای کارکنان مدیریت‌گرایی دولتی، کارکنان متخصص آموزش عالی استخدام کند تا در یک ساختار حرفه‌ای مستقل، که هیئت امنا ایجاد می‌کند، عمل کنند (Fielden, 2008, p. 15).

حقیقت استقلال مؤسسات آموزش عالی اغلب آمیزه‌ای از حقوق موروثی، سنت، اهداف قانونگذار و فرهنگ اجتماعی است و در طول زمان از طریق انواع فرایندهای قانونی، تصمیم‌گیری‌های اداری و مقررات خاص به دست می‌آید و به ندرت ساختاری دقیق برای یک طرح منطقی است. همچنین، این استقلال یک فرهنگ خاص، حق یا قدرت است، به طوری که ویژگی‌های استقلال دانشگاه‌های یک کشور را نمی‌توان برای کشور دیگر در نظر گرفت (Fielden, 2008, p. 18). برخی همچون اشبی (Ashby, 1966, p. 290) و تایت (Tight, 1997, p. 69) اعتقاد دارند که استقلال دانشگاهی از دو مؤلفه آزادی علمی^۵ و استقلال نهادی^۶ تشکیل می‌شود. آزادی علمی به توانایی فردی محقق در پیگیری امر تعلیم و تحقیق بدون ترس از تنبیه یا از دست دادن شغل دلالت می‌کند و استقلال نهادی [که برخی در کشور ایران به آن استقلال سازمانی نام نهاده‌اند و موضوع این مقاله است] به وضعیت خودگردانی گروه‌های محقق در داخل دانشگاه مربوط می‌شود (Tight, 1997).

در دهه‌های اخیر به دلایل چندی دولتها تشویق شده‌اند تا به دانشگاه‌ها استقلال بیشتری اعطا کنند، از جمله اینکه هر چه رشد تقاضا برای آموزش عالی بیشتر می‌شود [که این تقاضا در چارچوب اقتصاد دانش تداوم پیدا می‌کند] و دولتها به نقش خود در ارتقای توسعه اقتصادی واقف‌تر می‌شوند، مطمئن شدن از اداره اثربخش نظام‌های آموزش عالی به‌طور فزاینده اهمیت می‌یابد. همچنین، نظام‌های آموزش عالی به دلیل رشد تعداد مؤسسات خصوصی و دولتی در حال پیچیده‌تر شدن هستند و به موازات

4. Specialized Buffer Body
5. Academic Freedom
6. Institutional Autonomy

آن این نکته نیز در حال روشن شدن است که دولتها بهترین حکمران در باره نحوه فعالیتهای هر دانشگاه نیستند. امکان ندارد مدیریت بسیار پیچیده جوامع دانشگاهی را کارمندان دولت به‌طور اثربخش از راه دور انجام دهند و این وظیفه باید به خود مؤسسات واگذار شود. در نتیجه، آشکار شده است که مدل قدیمی کنترل کامل از سوی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در دراز مدت ناپایدار است و در سراسر جهان در حال جایگزین شدن با سایر مدلهاست؛ یعنی تغییر حالت از دخالت گسترده متمرکز به استقلال بیشتر دانشگاهها و تکیه بر شیوه‌های پیچیده‌تر نظارت و بررسی عملکرد (Fielden, 2008, p. 2).

در کشور ایران از اواسط قرن نوزدهم مؤسسات آموزش عالی به سبک غربی و به‌منظور تربیت نیروی انسانی مورد نیاز بخشهای صنعتی، کشاورزی و خدماتی کشور تأسیس شدند. نوع نگاه اجتماعی به این مؤسسات، به‌عنوان بخشی از بوروکراسی دولتی و در جهت نقش واگذار شده به آنها، همواره نگاه ابزاری بوده است. اما اکنون به نظر می‌رسد که با ظهور مجموعه عوامل و شرایط جدید، نوع نگاه اجتماعی به دانشگاهها در حال تغییر است و لازم است متناسب با آن در اختیارات و استقلال آنها نیز تغییراتی ایجاد شود. این عوامل و شرایط عبارت‌اند از:

۱. تأکید سند چشم‌انداز بیست ساله بر اینکه کشور ایران در سال ۱۴۰۴ باید برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم و فناوری و کشوری توسعه یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه باشد (Parliament).

۲. توسعه آموزش عالی ایران و پیچیدگی حاصل از آن. آخرین آمارها نشان می‌دهد که در سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲ تعداد دانشجویان کشور ۴/۳۶۷/۹۰۱ نفر و تعداد اعضای هیئت علمی ۶۸/۵۵۲ نفر بوده است (Institute for Research & Planning in Higher Education, 2014) که به شیوه‌های مختلف حضوری (روزانه، شبانه) و نیمه حضوری و غیر حضوری (آموزش الکترونیکی) در حدود ۱۰۰ دانشگاه دولتی و ۳۵۰ دانشگاه غیرانتفاعی و ۷۴۰ مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی فعال بوده‌اند (Ministry of Science, Research and Technology, 2004). در حالی که برخی از این دانشگاهها همچون پیام نور، علمی - کاربردی، آزاد اسلامی و فرهنگیان هر کدام صدها شعبه در سراسر کشور دایر کرده‌اند. در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تبیین جایگاه آموزش عالی ایران در جهان» وضعیت آموزش عالی ایران و ۳۱ کشور جهان در ابعاد مختلف همچون شاخصهای توسعه انسانی، تعداد دانشجو، نسبت دانشجو به استاد، تعداد محقق در یک میلیون نفر، نسبت هزینه آموزش عالی به تولید ناخالص ملی (GNP) و نسبت هزینه آموزش عالی به کل هزینه آموزش با استفاده از پایگاه اطلاعاتی یونسکو (۲۰۰۷-۲۰۰۸) تحلیل شد. نتایج به‌دست آمده نشان داد که وضعیت آموزش عالی ایران با کشورهای در حال توسعه نسبتاً برابر و از کشورهای خاورمیانه در سطح بالاتر است (Madhuoshi & Niazi, 2010).

۳. گسترش جهانی شدن و ظهور فناوریهای جدید و کاهش بودجه‌های دولتی و لزوم وجود اختیار کافی برای دانشگاهها به منظور افزایش مشارکت در تعاملات جهانی و حضور در صحنه‌های آموزش و پژوهش و کسب بودجه‌های غیردولتی.

۴. تأکید تعدادی از تحقیقات انجام شده بر ناکارآمدی نظام کنونی آموزش عالی ایران و لزوم افزایش اختیارات دانشگاههای آن. رحمان سرشت معتقد است که قوانین و مقررات آموزش عالی دیوانسالاری کاملی بر آموزش عالی ایران حاکم و از عملکرد اثربخش آن پیشگیری کرده است و بهره‌گیری کامل از نیروهای بالقوه نهفته در این مؤسسات مستلزم تجدید نظر فوری، اما کارآمد، در نظام کنترلی حاکم بر آموزش عالی است (Rahmanseresht, 1998). نفیسی گفته است که از جمله چالشهایی که آموزش عالی ایران با آن روبه روست، نداشتن استقلال نهادی و آزادی علمی و به همراه آن پاسخگو نبودن دانشگاه در مقابل جامعه و به طور کلی، همه ذینفعان است. به دلیل تمرکز شدید حاکم بر امور آموزش عالی ایران، اصولاً نهاد دانشگاه همانند یک واحد اداری عمل می‌کند (Nafisi, 2001, p. 12). آراسته نیز معتقد است که حقایق موجود آموزش عالی بیانگر آن است که نظام دیوانسالار و متمرکز کنونی توانایی هدایت مراکز آموزش عالی را ندارد. نظام آموزش عالی به‌عنوان زیر نظامی از دولت و با ساختار متمرکز در اموری چون پذیرش دانشجو، برنامه‌ریزی درسی، تخصیص بودجه، انتصاب رئیس دانشگاه و گزینش اعضای هیئت‌علمی و کارکنان، کارایی خود را از دست داده است (Arasteh, 2001). جاودانی و همکاران نیز در تحقیق خود بیان می‌دارند که ۷۱٪ مدیران عالی نظام آموزش عالی ایران تمرکزگرایی، حاکمیت دیوانسالاری سنتی و شکل نگرفتن استقلال آکادمیک را جزو نقاط ضعف آموزش عالی ایران می‌دانند و مداخله‌گری دولت در نظام آموزش عالی را از تهدیدات آن به‌شمار می‌آورند (Javdani, Tofighi, Ghazitabatabaee & Pardakhtchi, 2008). همچنین، یافته‌های دو تحقیق دیگر که یکی را آذرگشوب و همکاران (Azargashb, 2007) و دیگری را ذاکر صالحی و همکاران (Zaker Salehi & Zaker Salehi, 2010) انجام دادند، بر ناکافی بودن اختیارات دانشگاهها و لزوم گسترش و تحکیم استقلال آنها از طریق گسترش وظایف هیئت‌امنای دانشگاهها تأکید کردند. فراستخواه نیز ضمن تأکید بر لزوم برخورداری دانشگاهها از استقلال دانشگاهی، موانع دستیابی دانشگاههای ایران به اختیارات پیش‌بینی شده در قانون برنامه چهارم توسعه را شرح می‌دهد (Farasatkah, 2010, p. 37).

همه شواهد مذکور به روشنی نیاز به تغییر در میزان اختیارات و استقلال نهادی دانشگاههای ایران را نشان می‌دهند. در این تحقیق سعی شده است تا با بررسی نگرش صاحب‌نظران و مدیران و رؤسای دانشگاهها و برخی از ذینفعان دیگر، میزان استقلال نهادی اثربخش^۷ دانشگاههای دولتی وابسته به

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به دست آورده و با استفاده از دیدگاه‌های نظری مربوط ابعاد مختلف آن تحلیل شود.

مبانی نظری و پیشینه

اثر استقلال دانشگاه بر اثربخشی و کارآمدی دانشگاه: آقین و همکاران (Aghion, Dewatripont, Hoxby, Mas-Colell, A., & Sapir, 2007) و آقین (Aghion, 2007) در پژوهشی نتیجه گرفتند که استقلال دانشگاه نه تنها با کیفیت تحقیقات دانشگاه، بلکه با استفاده کارآمدتر از منابع مالی دانشگاه نیز همبسته است. آنها از جمله عوامل اصلی رتبه^۱ بالای دانشگاه‌ها را شیوه حکمرانی و تأمین مالی دانشگاه تشخیص دادند و پایین بودن رتبه دانشگاه‌های اروپایی را نسبت به دانشگاه‌های آمریکایی حاصل حکمرانی ضعیف، استقلال ناکافی و برخی از عوامل دیگر بیان کردند.

در خصوص رابطه استقلال نهادی دانشگاه و کارآمدی، تحقیقات متعددی وجود دارد که همبستگی مثبت بین آنها را تأیید می‌کند. برای مثال، کاهش کنترل در فرایندها در کالج ماری در ایالت مریلند (Berdah, 1998) به ۲/۳ میلیون دلار صرفه‌جویی در یک سرمایه‌گذاری ۴/۷ میلیون دلاری ساختمان سازی و همچنین، به ۱۲۰/۰۰۰ دلار صرفه‌جویی دیگر در خرید کامپیوترهایی که به‌طور معمول ۴۸۰/۰۰۰ دلار در فرایند خرید دولتی هزینه می‌برد، منجر شد. مطالعه دیگری در ایالت اورگان (Arnold, Uanderwood & Kempner, 1996) نشان می‌دهد که واگذاری کنترل در امور کارکنان، خرید، مدیریت قرارداد، مسافرت، فعالیتهای انتشاراتی و مدیریت تسهیلات به دانشگاه، به ۱۲ میلیون دلار صرفه‌جویی در هر دوره دو ساله منجر می‌شود. تحقیق دیگری که از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۳ در دانشگاه‌های آلمان انجام شد، نشان داد که دانشگاه‌های ایالت‌هایی که مقررات و قوانین دانشگاهی آزادتری دارند، از سایر دانشگاه‌ها بسیار بهره‌ورتر هستند (Kempkes & Pohl, 2008). تحقیق دیگر آقین و همکاران که نتیجه آن در سال ۲۰۱۰ منتشر شد، گزارش می‌دهد در محیط‌های رقابتی شدید بهره‌وری دانشگاه‌های دارای استقلال زیاد به‌طور چشمگیر افزایش می‌یابد. این یافته هم در دانشگاه‌های آمریکایی و هم در دانشگاه‌های اروپایی مشاهده شده است (Aghion et al, 2010).

استقلال دانشگاه‌ها در شرایط جهانی شدن: در بسیاری از کشورها دانشگاه‌هایی که به‌طور معمول خود را در سطح «کلاس جهانی» در نظر می‌گرفتند، اکنون در می‌یابند که حفظ اعتبار جهانی در محیط رقابتی جدید به ظرفیت بیشتری برای انعطاف‌پذیری، نوآوری و کارآفرینی نیاز دارد (Clark, 1998; Gumpert & Sporn, 1999). رؤسای دانشگاه‌ها در حال حاضر خود را در مذاکرات گسترده با دولتها در باره موضوعات مربوط به حکمرانی داخلی، انعطاف‌پذیری مدیریتی و اختیار بیشتر برای

تصویب برنامه‌های آموزشی درگیر کرده‌اند که در بسیاری از موارد به مقررات‌زدایی^۹ از محیط دانشگاهها منجر شده است. در مجموع، شواهد زیادی وجود دارد که مقررات‌زدایی در بسیاری از دانشگاهها سبب افزایش نوآوری و صرفه‌جویی در بسیاری از زمینه‌ها شده است (Dill, 2001).

دیدگاههای اجتماعی در باره دانشگاه: نوع نگرش به فلسفه وجودی و نقش دانشگاه در هر جامعه بر شیوه حکمرانی و استقلال دانشگاههای آن جامعه تأثیر چشمگیری دارد. از منظر دیدگاه ابزارگری^{۱۰}، دانشگاهها در فضای اقتصاد صنعتی و اقتصاد دانش محور، ابزار اصلی نیل جامعه به برتری و رفاه اقتصادی هستند، اما صاحبان دیدگاه استقلال‌گرا^{۱۱} معتقدند که از دانشگاه نباید به‌عنوان ابزاری برای رفع نیازهای اجتماعی و اقتصادی عاجل جامعه استفاده شود، بلکه نقش حیاتی دانشگاه ارائه احکام مستدل در باره تغییرات مورد نیاز در ارزشهای اجتماعی جامعه خود است. گروه سوم، طرفداران دیدگاه متقابلاً بهم وابسته^{۱۲} اعتقاد دارند که امکان توافق عناصر ظاهراً متضاد دیدگاههای ابزارگری و استقلال‌گرا وجود دارد. از نظر آنها دانشگاه علاقه‌مند به تحقیق در موضوعات جدید در مرزهای دانش و تجربه است و فقط به نیازهای فوری جامعه فکر نمی‌کند و هماهنگی ذاتی بین اهداف دانشگاه و تلاش جامعه برای رسیدن به این اهداف وجود دارد (Watts, 1992, pp. 76-80).

حکمرانی در دانشگاهها: کلارک (Clark, 1983) سه عامل قدرت حکومت، بازار و حکومت دانشگاهی را عوامل مؤثر در حکمرانی دانشگاهها معرفی کرد. از نظر وی این سه نیرو از طریق تعامل درونی تعادل نظام آموزش عالی را برقرار می‌کنند. او این سه عامل را در یک طرح به شکل مثلث ارائه کرد و آن را مثلث همکاری نامید.

همچنین، نیو و وگهت (Neave & Vught, 1994, pp. 9-11) با بررسی انواع شیوه‌های حکمرانی بر دانشگاهها دو مدل حکمرانی کنترل دولتی^{۱۳} و نظارت دولتی^{۱۴} را شناسایی کردند. در مدل کنترل دولتی که همان روش سنتی اروپای قاره‌ای است، قدرت میان یک مجمع هیئت‌علمی و بروکراسی دولتی توزیع می‌شود. این نظام آموزش عالی را دولت ایجاد و اغلب به‌طور کامل آن را پشتیبانی مالی می‌کند. به علاوه، دولت بر بسیاری از فرایندها نظارت دارد و برنامه‌ریز بسیار با نفوذ سیستم است. اما در مدل نظارت دولتی دخالت از سوی دولت ضعیف است. دولت به‌منظور تضمین کیفیت علمی و تأمین سطح حداقلی از مسئولیت‌پذیری بر نظام آموزش عالی نظارت می‌کند و آن را با ابزارهای قانونگذاری مشروح و کنترل سخت تحت تأثیر قرار نمی‌دهد.

استقلال اساسی و استقلال فرایندی: بردال (Berdahl, 1990) استقلال دانشگاهی را به

-
9. Deregulation
 10. The Instrumental View
 11. The Autonomist View
 12. The Mutually Interdependent View
 13. State Control Model
 14. State Supervising Model

استقلال اساسی^{۱۵} و استقلال فرایندی^{۱۶} تقسیم می‌کند. از نظر وی استقلال اساسی عبارت است از: «اختیار دانشگاه یا کالج در تعیین اهداف و برنامه‌ها یا به‌طور کلی، آکادمی چیست؟» و استقلال فرایندی عبارت است از: «اختیار دانشگاه یا کالج در تعیین روشهایی که اهداف و برنامه‌های خود را محقق سازد یا به‌طور کلی، آکادمی چگونه است؟». از این رو، استقلال اساسی فضای علمی و تحقیق به‌ویژه زمینه‌های مربوط به برنامه‌ریزی درسی، سیاستگذاری تحقیق، اعطای بورسیه تحصیلی و غیره را پوشش می‌دهد و استقلال فرایندی به حوزه‌های غیرعلمی مربوط می‌شود که معمولاً با مسائل مالی مرتبط هستند، مانند بودجه‌بندی، خرید، شرکت در مقاطعه کاری و غیره. هم استقلال اساسی و هم استقلال فرایندی برای توضیح عملکرد دانشگاه مهم هستند. بردال (Berdahl, 1990) در باره اهمیت هر کدام معتقد است که دخالت دولت در فرایندها (نظارت قبل از اجرا، کنترل خرید، کارکنان و بعضی از جنبه‌های سرمایه‌گذاری) می‌تواند برای مسائل علمی مشکل آفرین و اغلب کاهش دهنده کارایی باشد، اما برای جلوگیری از نایل شدن دانشگاهها به اهداف خود کافی نیست. برعکس، فعالیتهای حکومت که بر اهداف اساسی تأثیر می‌گذارد، قلب مسائل علمی را نشانه می‌گیرد.

در این تحقیق از تعریف استقلال نهادی دانشگاهها که یونسکو آن را ارائه کرده، استفاده شده است: «میزانی از خودحکمرانی که برای تصمیم‌گیری اثربخش در باره فعالیتهای علمی، استانداردها، مدیریت و فعالیتهای مرتبط سازگار با نظامهای پاسخگویی عمومی و به‌ویژه در خصوص منابع مالی ارائه شده از سوی دولت و در باره آزادی علمی و حقوق بشر ضروری است» (UNESCO, 1997, p.28).

در این تحقیق بر عبارت «تصمیم‌گیری اثربخش» که در تعریف مذکور آمده، تمرکز شده است و مراد از آن تصمیم‌گیری‌ای است که در آن امکان تجدیدنظر، تغییر یا جایگزینی به‌منظور افزایش کیفیت عملکرد دانشگاه وجود داشته باشد (Taslimi, 1999, pp. 130-131). از این رو، در این تحقیق میزانی از استقلال دانشگاهی که امکان اثربخش‌ترین تصمیم‌گیریها را فراهم آورد، استقلال دانشگاهی اثربخش نامیده شده است.

همچنین، عوامل استقلال نهادی ارائه شده اندرسون و جانسون (Anderson & Johnson, 1998) که در هفت طبقه یا حیطه گروه‌بندی شده‌اند، حوزه‌های مطالعاتی این تحقیق را تشکیل می‌دهند. این

حیطه‌ها که هر کدام دارای چند مؤلفه و مجموعاً ۵۰ مؤلفه هستند، عبارت‌اند از:

۱. کارکنان: استخدامها، ارتقانات و وضعیت اعضای هیئت علمی و غیر هیئت علمی؛
۲. دانشجویان: پذیرش، پیشرفت و نظم و انضباط؛
۳. برنامه درسی و آموزشی: روشها، امتحانات و محتوای کتابهای درسی؛
۴. استانداردهای علمی: استانداردهای مدارک تحصیلی، ممیزی کیفیت و اعتبار؛
۵. تحقیقات و انتشارات: تدریس دوره‌های کارشناسی‌ارشد و دکتری، اولویتها و آزادی انتشارات؛

15. Substantive Autonomy

16. Procedural Autonomy

۶. حکمرانی: شوراها، هیئت امانا، هیئت رئیسه و انجمنهای دانشجویی؛
۷. مالی و اداری: بودجه مؤسسات، عوامل کمکهای مالی، بودجه‌بندی، کمکهای مالی و پاسخگویی.
بر اساس اهداف پژوهش، سؤال اصلی این است که ویژگیهای استقلال نهادی اثربخش دانشگاههای دولتی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ایران چیست؟
سؤال مذکور با توجه به حوزه‌های مطالعاتی این تحقیق به هفت گروه سؤال تبدیل می‌شود. برای مثال، در حیطه امور کارکنان این سؤالها مطرح می‌شوند: برای تصمیم‌گیری مؤثر در نصب و عزل رئیس دانشگاه، نصب و عزل معاون دانشگاه، نصب و عزل رؤسای گروههای آموزشی و مدیران اجرایی و سایر اعضای هیئت‌علمی و کادر اداری و نیز تعیین حقوق و میزان خدمات و ارتقای اعضای هیئت‌علمی، دانشگاهها چقدر اختیار باید داشته باشند؟

روش پژوهش

در این تحقیق از روشهای پیمایش و مطالعه اسنادی استفاده شد. برای جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه استفاده و برای تدوین آن کلیه ۵۰ مؤلفه حیطه‌های استقلال دانشگاهی اندرسون و جانسون بررسی و ۱۵ مؤلفه آن در تطبیق با شرایط محیطی و ارتباط زیاد با آزادی علمی حذف شد. ۳۵ مؤلفه باقیمانده به دو بخش تقسیم و برای هر بخش پرسشنامه جداگانه‌ای تنظیم شد. بخش اول پرسشنامه در باره ۱۸ مؤلفه در زمینه امور دانشجویان، امور حکمرانی و امور اداری و مالی بود که بیشتر به استقلال فرایندی دانشگاهها مربوط می‌شد و بخش دوم در باره ۱۷ مؤلفه در زمینه امور کارکنان، برنامه درسی و تدریس، استانداردهای علمی، تحقیق و انتشار بود و عمدتاً به استقلال اساسی دانشگاهها مربوط می‌شد. با استفاده از ساختار پرسشنامه مربوط به تحقیق مؤسسه کارنگی در باره تصمیم‌گیری اثربخش در آموزش عالی امریکا که در سال ۱۹۸۲ انجام شد (The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching, 1982, p.100) و تطبیق آن با شرایط کشور ایران، ده مرکز تصمیم‌گیری شامل پنج مرکز تصمیم‌گیری در درون دانشگاهها و پنج مرکز تصمیم‌گیری در خارج از دانشگاهها معرفی و از پاسخگویان درخواست شد که اثربخش‌ترین مرکز تصمیم‌گیری در باره هر کدام از مؤلفه‌های استقلال دانشگاهی را از بین این ده مرکز تصمیم‌گیری برای دانشگاههای دولتی دارای هیئت ممیزه [بجز دانشگاههای پیام‌نور و علمی- کاربردی] و بدون هیئت ممیزه معرفی کنند. این مراکز تصمیم‌گیری عبارت‌اند از: ۱. شورای گروه یا رئیس آن؛ ۲. شورای دانشکده یا رئیس آن؛ ۳. شورای دانشگاه؛ ۴. هیئت رئیسه دانشگاه یا رئیس آن؛ ۵. هیئت امنای دانشگاه؛ ۶. دانشگاههای همکار؛ ۷. وزارت علوم، تحقیقات و فناوری؛ ۸. رئیس جمهور، هیئت دولت و استانداری محل؛ ۹. شورای انقلاب فرهنگی یا دبیرخانه آن؛ ۱۰. مجلس شورای اسلامی یا دبیرخانه آن.

همچنین، به‌منظور امکان دخالت دادن سایر مراکز تصمیم‌گیری و افزایش انعطاف‌پذیری در پاسخگویی، دو گزینه سایر مراکز تصمیم‌گیری و غیر قابل اجرا اضافه و شرایطی فراهم شد تا

پاسخگویان امکان درج نظرهای خود در باره هر مؤلفه را داشته باشند. نمونه آماری مربوط به این تحقیق چهار گروه از ذینفعان آموزش عالی ایران؛ یعنی صاحبان خیره در مدیریت آموزش عالی (گروه متخصصان)، رؤسا یا معاونان دانشگاههای دولتی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (گروه مدیران)، سیاستگذاران و مدیران و مشاوران عالی در دولت (گروه مشاوران) و دانشجویان دوره‌های دکتری (گروه دانشجویان) بودند که به روش تصادفی هدفمند^{۱۷} انتخاب شدند. نمونه‌گیری تصادفی هدفمند مستلزم انتخاب یک نمونه تصادفی با استفاده از روشهای کمی است، لیکن بر خلاف تحقیق کمی، هدف از انتخاب این نمونه تصادفی تعریف کردن ویژگیهای جامعه نیست، بلکه هدف حصول اطمینان از به‌کارگیری یک شیوه نمونه‌گیری غیر ارباب است (Gall, Borg & Gall, 2010, p.396). بدین منظور با مراجعه به سایت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و مؤسسات مربوط و کلیه دانشگاههای دولتی وابسته به آن و بررسی شرح حال و سوابق آموزشی، پژوهشی و اجرایی مدیران، مشاوران، اعضای هیئت‌علمی و دانشجویان دوره دکتری واجد شرایط آنها، در یک فرایند وقتگیر فهرست اسامی اشخاص پاسخگوی مربوط به گروههای چهارگانه یادشده تهیه و به هر کدام از پاسخگویان، متناسب با سوابق و تجربه‌های آنها، یکی از پرسشنامه‌های شماره ۱ یا ۲ ارسال شد. در جدول ۱ فراوانی نمونه آماری و پرسشنامه‌های تکمیل شده ارائه شده است.

جدول ۱- فراوانی پاسخگویان و پرسشنامه‌های تکمیل شده

گروه متخصصان		گروه مدیران		گروه مشاوران		گروه دانشجویان		تعداد افراد گروه
۵۹		۱۱۴		۴۳		۳۰		
پرسشنامه	پرسشنامه	پرسشنامه	پرسشنامه	پرسشنامه	پرسشنامه	پرسشنامه	پرسشنامه	تعداد پرسشنامه ارسال شده
۱	۲	۱	۲	۱	۲	۱	۲	
۲	۱	۲	۱	۲	۱	۲	۱	۲۸
۳۱	۲۸	۵۸	۵۶	۲۰	۲۳	۱۵	۱۵	۲۱
۲۱	۱۰	۳۷	۳۰	۱۲	۳	۸	۱۰	۶۷
٪۶۷	٪۳۵	٪۶۳	٪۵۴	٪۶۰	٪۱۳	٪۵۳	٪۶۶	تکمیل شده

به‌منظور توصیف و تحلیل اطلاعات پرسشنامه‌ها از شاخصهای آماری توصیفی و آزمونهای خی دو^{۱۸} برای یک نمونه مستقل و k نمونه مستقل و برای آزمون فرضیه برابری فراوانی انتخاب هر مرکز تصمیم‌گیری در هر مؤلفه استقلال نهادی دانشگاه از آزمون نیکویی برازش در سطح اطمینان ۹۵ درصد

17. Purposeful Random Sampling

18. Chi - Square

استفاده شد. همچنین، قابلیت اعتماد^{۱۹} پرسشنامه‌های اول و دوم به ترتیب ۰/۹۵۹ و ۰/۸۱۷ در مقیاس آلفای کرونباخ به دست آمد. در این تحقیق علاوه بر پیمایش مذکور، برای به دست آوردن حدود اختیارات قانونی دانشگاه‌های وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در هر مؤلفه از حیطه‌های استقلال دانشگاهی، قوانین و مقررات مربوط به دانشگاهها و آموزش عالی ایران بررسی شد.

مشخصات جمعیت شناختی: در جدول ۲ توزیع و درصد فراوانی پاسخگویان برحسب درجه علمی، جنسیت، سن و رشته تحصیلی نشان داده شده است. چون سن بیشتر پاسخگویان بین بازه زمانی ۴۰ تا ۶۰ سال قرار داشت، لذا، آنها در دو طبقه زیر ۵۰ سال و بالای ۵۰ سال توزیع شدند. از آنجا که تعداد پاسخگویان با درجه علمی مری نسبت به سایر درجات علمی کم بود، هنگام استخراج و تحلیل اطلاعات آنها در زمره پاسخگویان با درجه علمی استادیار قرار گرفتند. رشته تحصیلی حدود نیمی از پاسخگویان علوم انسانی بود و مابقی در سایر رشته‌ها تحصیل کرده بودند و فراوانی پاسخگویان در برخی از رشته‌های تحصیلی مناسب استفاده از آزمونهای آماری نبود، این رو، پاسخگویان در دو گروه علوم انسانی و گروه مهندسی و سایر علوم قرار گرفتند. همچنین با توجه به اینکه فقط یک نفر زن در جمع پاسخگویان بود، امکان بررسی تفاوت نظرهای مردان و زنان در باره سؤال تحقیق میسر نشد.

با اجرای آزمون خی دو برای K نمونه مستقل در سطح معناداری $P \leq 0.05$ وجود ارتباط بین نظرهای پاسخگویان طبقات هر یک از گروههای سنی، درجات علمی و حوزه‌های تحصیلی در باره اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در خصوص اغلب مؤلفه استقلال دانشگاهی تأیید شد.

میان پاسخ‌دهندگان به پرسشنامه‌های این تحقیق علاوه بر سیاستگذاران، مشاوران و متخصصان در حوزه‌های مختلف آموزش عالی همچون امور هیئت‌امنا و هیئت ممیزه، گسترش آموزش عالی، برنامه‌ریزی آموزش عالی، آموزشی و پژوهشی، نظارت و ارزیابی، یک نفر وزیر علوم، تحقیقات و فناوری، یک نفر معاون و قائم مقام وزیر علوم، تحقیقات و فناوری، دو نفر نماینده مجلس شورای اسلامی و عضو کمیسیون آموزش عالی مجلس شورای اسلامی و دارای سابقه مدیریتی در دانشگاهها، هفده نفر از رؤسای دانشگاهها و پنجاه و دو نفر از معاونان و مدیران ارشد دانشگاهها در حوزه‌های مختلف آموزشی، پژوهشی، دانشجویی و فرهنگی، مالی و اداری از دانشگاههای سراسر کشور وجود دارند. در جدول ۲ برخی از ویژگیهای عمومی پاسخگویان نشان داده شده است.

جدول ۲ - مشخصات جمعیت شناختی پاسخگویان

پاسخگویان به پرسشنامه ۲		پاسخگویان به پرسشنامه ۱		
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درجه علمی
۲۴	۱۳	۲۲	۱۷	استاد
۲۴	۱۳	۲۵	۱۹	دانشیار
۴۴	۲۴	۴۴	۳۴	استادیار
۱۴	۴	۴	۳	مربی
۰	۰	۵	۴	عدم اعلام درجه علمی
۱۰۰	۵۴	۱۰۰	۷۷	جمع
یک نفر زن و مابقی مرد		همگی مرد		جنسیت
				سن
۶۱	۳۳	۵۱	۳۹	زیر ۵۰ سال
۳۹	۲۱	۴۹	۳۸	بالای ۵۰ سال
۱۰۰	۵۴	۱۰۰	۷۷	جمع
				تحصیلات
۵۷	۳۱	۴۸	۳۷	علوم انسانی
۴۳	۲۳	۵۲	۴۰	مهندسی و سایر علوم
۱۰۰	۵۴	۱۰۰	۷۷	جمع

یافته‌ها

یافته‌های تحقیق در باره هر یک از حیطه‌های استقلال نهادی دانشگاه از دو بخش تشکیل می‌شود که در بخش اول نتایج به دست آمده از بررسی قوانین و مقررات مربوط به آموزش عالی کشور به‌منظور شناسایی مرجع تصمیم‌گیری قانونی در خصوص هر یک از مؤلفه‌های استقلال نهادی دانشگاه و در بخش دوم خلاصه نظرهای گروه‌های پاسخگو در باره اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در باره همان مؤلفه‌ها ارائه شده است؛ در مواردی که گروه پاسخگو نظر قاطعی نداشت، از طرح آن اجتناب شده است. گفتنی است با استفاده از آزمون خی دو برای K نمونه مستقل در سطح معناداری $P \leq 0.05$ ، وجود ارتباط بین نظرهای گروه‌های پاسخگو (متخصصان، مدیران، مشاوران و دانشجویان) در باره اغلب مؤلفه‌های مذکور تأیید شده است.

امور کارکنان دانشگاه

امور کارکنان شامل هفت مؤلفه نصب رئیس دانشگاه، عزل رئیس دانشگاه، نصب اعضای هیئت‌علمی به مدیریت گروه آموزشی، عزل اعضای هیئت‌علمی از مدیریت گروه آموزشی، خاتمه دادن به خدمت اعضای هیئت‌علمی یا مجازات آنها، نصب یا عزل معاونان رئیس دانشگاه، حقوق و مزایا و شرایط کاری اعضای هیئت‌علمی است. در ادامه مرجع قانونی تصمیم‌گیر در باره هر مؤلفه معین می‌شود:

- بر اساس ماده ۴ آیین‌نامه جامع مدیریت دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی مصوب شورای عالی

انقلاب فرهنگی در سال ۲۰۱۱، رئیس هر دانشگاه، از جانب وزیر علوم، تحقیقات و فناوری به شورای عالی انقلاب فرهنگی پیشنهاد می‌شود و پس از تأیید شورا، با حکم وزیر به مدت چهار سال وظایف خود را انجام می‌دهد. در این آیین‌نامه به عزل رئیس دانشگاه هیچ اشاره‌ای نشده است. ماده ۵ این آیین‌نامه نصب و عزل معاونان رئیس دانشگاه را جزو وظایف رئیس دانشگاه و ماده ۸ آن نصب مدیر گروه را از وظایف رئیس دانشگاه می‌داند. در این آیین‌نامه در باره عزل رئیس گروه گفته نشده است (Parliament).

• قانون مقررات انتظامی هیئت‌علمی و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور مصوب سال ۱۹۸۵ مجلس شورای اسلامی مرجع رسیدگی به تخلفات اعضای هیئت‌علمی را دو هیئت بدوی و تجدید نظر اعلام می‌کند. اعضای هیئت بدوی هر دانشگاه را رئیس همان دانشگاه و اعضای هیئت تجدیدنظر را وزیر علوم، تحقیقات و فناوری انتخاب می‌کنند. بر اساس ماده ۴ این قانون صلاحیت رسیدگی به تخلفات انتظامی اعضای هیئت‌علمی با هیئت بدوی است. آرای این هیئت در صورتی که قابل تجدیدنظر باشد و از سوی متخلف درخواست تجدیدنظر شود، در هیئت تجدیدنظر بررسی می‌شود (Parliament).

• ماده ۷ قانون تشکیل هیئت‌های امنای دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی آموزشی و پژوهشی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب مقررات استخدامی هیئت‌علمی هر دانشگاه و پیشنهاد میزان فوق‌العاده‌های آنها را از وظایف هیئت امنای دانشگاه مربوط اعلام می‌کند که پس از تأیید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری قابل اجراء است. همچنین، تعیین میزان پرداخت حق التحقیق، حق التدریس، حق‌الترجمه، حق‌التالیف و نظایر آن از وظایف هیئت امنای هر دانشگاه است. رسیدگی و اظهار نظر در باره صلاحیت علمی داوطلبان ارتقا به مراتب استادیاری، دانشیاری، استادی و ارزیابی کیفیت انجام یافتن وظایف آموزشی و پژوهشی اعضای هیئت‌علمی به هیئت ممیزه دانشگاهها محول شده است. ماده ۱۰ قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بیان می‌دارد که دانشگاهها دارای شخصیت حقوقی مستقل هستند و برابر ضوابط و آیین‌نامه‌های خاص مالی، معاملات، اداری، استخدامی و تشکیلاتی که به تصویب هیئت‌امنا و تأیید وزیر می‌رسد، اداره می‌شوند (Parliament). چند نفر از پاسخگویان شیوه‌های دیگری بجز نظر اکثریت که در جدول ۳ آمده است، در باره نصب رئیس دانشگاه ارائه داده‌اند: «در دانشگاههای کشورهای خارجی رئیس دانشگاه و رؤسای زیرمجموعه را اعضای هیئت‌علمی، دانشجویان و کارکنان با دادن وزن تأثیرگذاری به هر سه گروه انتخاب می‌کنند»، «سه نفر را شورای دانشگاه به وزارت معرفی می‌کنند و وزیر از بین آنها گزینه مناسب‌تر را انتخاب می‌کند»، «بهترین گزینه با اکثریت استادان است»، «پس از نامزدی افراد واجد شرایط و رأی مستقیم استادان دانشگاه دو نفر با آرای حداکثر به وزیر علوم برای طرح در شورای عالی انقلاب فرهنگی معرفی می‌شوند»، «به پیشنهاد هیئت‌امنا و ابلاغ وزیر صورت می‌گیرد»، «با انتخابات آزاد اعضای هیئت‌علمی دانشگاه صورت می‌گیرد»، «ریاست دانشگاه باید به صورت انتخابی توسط اعضای هیئت‌علمی انتخاب

شود». ملاحظه می‌شود که شیوه‌های مذکور صرف‌نظر از تنوعی که ارائه می‌دهند، همگی بر استقلال دانشگاهها تأکید می‌کنند.

جدول ۳ - اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در باره مؤلفه‌های امور کارکنان از نظر گروههای پاسخگو

مراکز تصمیم‌گیری منتخب گروههای پاسخگو در دانشگاههای:				گروه پاسخگو	مؤلفه
درصد انتخاب کنندگان	بدون هیئت ممیزه	درصد انتخاب کنندگان	دارای هیئت ممیزه		
۶۲/۵	هیئت امنای دانشگاه	۶۲	هیئت امنای دانشگاه	مشاوران	نصب رئیس دانشگاه
۴۱/۲	هیئت امنای دانشگاه	۳۵	هیئت امنای دانشگاه	متخصصان	
۲۷/۹	هیئت امنای دانشگاه	۳۹ ۳۴	شورای عالی انقلاب فرهنگی هیئت امنای دانشگاه	مدیران	
۵۱	هیئت امنای دانشگاه	۳۶	هیئت امنای دانشگاه	دانشجویان	عزل رئیس دانشگاه
۴۴	هیئت امنای دانشگاه	۳۹/۲	هیئت امنای دانشگاه	همه گروهها	
۳۰/۹	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	۲۱/۶	شورای دانشکده یا رئیس آن	متخصصان	نصب اعضای هیئت علمی به ریاست گروه آموزشی
۶۲/۵	شورای دانشکده یا رئیس آن	۶۲/۵	شورای دانشکده یا رئیس آن	مشاوران	
۴۹	شورای دانشکده یا رئیس آن	۴۹	شورای دانشکده یا رئیس آن	دانشجویان	
۳۴/۵	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	۳۵/۵	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	همه گروهها	عزل اعضای هیئت علمی از ریاست گروه آموزشی خاتمه دادن به خدمت اعضای هیئت علمی یا مجازات آنها
۴۳/۱	شورای دانشگاه	۵۱	شورای دانشگاه	متخصصان	
۳۷	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	۲۳/۶	شورای دانشگاه	مدیران	
۱۰۰	شورای دانشگاه	۱۰۰	شورای دانشگاه	مشاوران	
۷۴/۷	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	۵۶	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	همه گروهها	نصب یا عزل معاونان رئیس دانشگاه
۵۵/۳	هیئت امنای دانشگاه	۵۷/۸	هیئت امنای دانشگاه	همه گروهها	حقوق و مزایا و شرایط کاری اعضای هیئت علمی

امور دانشجویان

امور دانشجویان شامل چهار مؤلفه معیارهای عمومی ورود به دانشگاه، روشهای انتخاب و پذیرش دانشجویان، سهمیه داوطلبان ساکن مناطق محروم برای ورود به دانشگاه و انضباط دانشجویان است. در ادامه مرجع قانونی تصمیم‌گیر در باره هر مؤلفه معین می‌شود:

- بند ب ۱ از ماده ۲ قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری پیشنهاد ضوابط و معیارهای کلی پذیرش دانشجو را از وظایف این وزارتخانه می‌داند (Parliament).

• ماده ۲ قانون پذیرش دانشجو در دانشگاهها و مراکز آموزش عالی کشور مصوب مجلس شورای اسلامی بیان می‌دارد که پذیرش دانشجو در مقاطع کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکترای حرفه‌ای و دکترای پیوسته بر اساس سوابق تحصیلی داوطلب و آزمونهای سراسری خواهد بود. آزمونهای سراسری را همه ساله سازمان سنجش آموزش کشور، وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، برگزار می‌کند (Parliament).

• ماده ۵ قانون یادشده بر امتیازات و سهمیه‌ها تأکید می‌کند و بند ۳ از ماده واحده قانون برقراری عدالت آموزشی در پذیرش دانشجو، در دوره‌های تحصیلات تکمیلی و تخصصی برای مناطق محروم سهمیه در نظر گرفته است (Parliament).

• آیین‌نامه انضباطی دانشجویان دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی مصوب ۱۹۹۵ شورای عالی انقلاب فرهنگی برای رسیدگی به جرایم دانشجویان سه مرجع رسیدگی معرفی می‌کند: کمیته انضباطی بدوی دانشگاه، کمیته تجدیدنظر دانشگاه و کمیته مرکزی. کمیته‌های بدوی و تجدیدنظر در سطح دانشگاه تشکیل می‌شوند و کلیه اعضای آنها از افراد و مسئولان و اعضای هیئت‌علمی داخل دانشگاه انتخاب می‌شوند. اعضای کمیته مرکزی انضباطی دانشجویان را وزیر علوم، تحقیقات و فناوری تعیین می‌کند. این کمیته از نظر تشکیلاتی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است و زیر نظر شورای عالی انقلاب فرهنگی فعالیت می‌کند. کمیته‌های انضباطی دانشگاهها موظفاند در تعدادی از موارد ضمن رسیدگی و صدور حکم در محدوده اختیارات، مراتب را برای اطلاع و احیاناً اعلام نظر به کمیته مرکزی انضباطی ارسال کنند (Parliament).

جدول ۴- اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در باره مؤلفه‌های امور دانشجویان از نظر گروههای پاسخگو

مراکز تصمیم‌گیری منتخب گروههای پاسخگو در دانشگاههای:				گروه پاسخگو	مؤلفه
درصد انتخاب کنندگان	بدون هیئت ممیزه	درصد انتخاب کنندگان	دارای هیئت ممیزه		
۴۵/۶	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۳۹/۲	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروهها	معیارهای عمومی ورود به دانشگاه
۴۰	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۳۸/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروهها	روشهای انتخاب و پذیرش دانشجو
۴۷/۹	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۶/۷	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروهها	سهمیه داوطلبان ساکن مناطق محروم برای ورود به دانشگاه
۳۵/۳	شورای دانشگاه	۴۹	شورای دانشگاه	متخصصان	انضباط دانشجویان
۲۶/۸	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۳۳/۵	شورای دانشگاه	مدیران	
۳۹	شورای دانشگاه	۵۶/۲	شورای دانشگاه	مشاوران	
۵۰	شورای دانشگاه	۵۰	شورای دانشگاه	دانشجویان	

برنامه درسی و تدریس

برنامه درسی و تدریس شامل مؤلفه‌های معرفی دوره‌های آموزشی جدید، خاتمه دادن به دوره‌های آموزشی و برنامه درسی رشته‌های تحصیلی است. در ادامه مرجع قانونی تصمیم‌گیر در باره هر مؤلفه معین می‌شود:

- طبق مصوبه سال ۱۹۹۳ شورای عالی انقلاب فرهنگی معرفی دوره‌های آموزشی جدید، خاتمه دادن به دوره‌های آموزشی و برنامه درسی رشته‌های تحصیلی از وظایف شورای عالی برنامه‌ریزی است که به ریاست وزیر علوم، تحقیقات و فناوری تشکیل می‌شود. این شورا طی آیین‌نامه‌ای برخی از اختیارات برنامه‌ریزی درسی از جمله معرفی رشته‌های جدید را به دانشگاه‌های واجد شرایط محول کرده است (آیین‌نامه واگذاری اختیارات برنامه‌ریزی درسی به دانشگاهها مصوب ۱۹۹۰) (Parliament).

جدول ۵ - اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در باره مؤلفه‌های حیطه برنامه درسی و تدریس از نظر گروه‌های پاسخگو

مرکز تصمیم‌گیری منتخب گروه‌های پاسخگو در دانشگاه‌های:				مؤلفه	
درصد انتخاب کنندگان	بدون هیئت ممیزه	درصد انتخاب کنندگان	دارای هیئت ممیزه	گروه پاسخگو	
۳۰/۸ ۳۰/۴	شورای دانشگاه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۳۴/۸	شورای دانشگاه	همه گروه‌ها	معرفی رشته‌های آموزشی جدید
۳۸	شورای دانشگاه	۳۷	شورای دانشگاه	همه گروه‌ها	خاتمه دادن به رشته‌های آموزشی
۲۵/۳	سایر مراکز تصمیم‌گیری	۳۳	شورای دانشگاه	متخصصان	برنامه‌ریزی درسی رشته‌های تحصیلی
۲۴/۳	شورای دانشگاه	۲۹	شورای دانشگاه	مدیران	
۱۰۰	شورای دانشگاه	۱۰۰	شورای دانشگاه	مشاوران	
۳۸/۸	رئیس یا شورای گروه	۵۳/۱	رئیس یا شورای گروه	دانشجویان	

استانداردهای علمی

استانداردهای علمی شامل مؤلفه‌های استانداردهای علمی ورود دانشجویان به دانشگاه، استانداردهای دانش‌آموختگی، استانداردها در رشته تحصیلی خاص، ممیزی کیفیت، اعتبارسنجی سازمانهای تابعه دانشگاه همانند دانشکده‌ها و پژوهشکده‌ها و اعتبارسنجی دوره‌های آموزشی است. در ادامه مرجع قانونی تصمیم‌گیر در باره هر مؤلفه معین می‌شود:

- طبق قانون پذیرش دانشجو در دانشگاهها و مراکز آموزشی کشور مصوب سال ۲۰۰۷ مجلس شورای اسلامی، کمیته‌ای مرکب از پنج نفر از وزرای علوم، تحقیقات و فناوری، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، آموزش و پرورش و رؤسای دانشگاه آزاد اسلامی و سازمان سنجش آموزش کشور معیارهای علمی هر رشته تحصیلی را تعیین می‌کنند (Parliament).
- تعیین استانداردهای علمی ورود دانشجویان به دانشگاه و تعیین استانداردهای دانش‌آموختگی و تعیین استانداردها در رشته‌های تحصیلی خاص، طبق مصوبه سال ۱۹۹۳ شورای عالی انقلاب فرهنگی از وظایف شورای عالی برنامه‌ریزی است (Parliament).
- شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۲۰۰۴ شاخصهای ارزیابی آموزش عالی را تصویب کرد (Parliament) و ماده ۲ بند ب ردیف ۶ قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ارزیابی مستمر فعالیت مؤسسات آموزش عالی را جزو وظایف این وزارتخانه اعلام می‌کند (Parliament).
- قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مصوبه ۲۰۰۴ مجلس شورای اسلامی اعتبارسنجی سازمانهای تابعه دانشگاه و همچنین، دوره‌های آموزشی را از وظایف این وزارتخانه می‌داند (ماده ۲ - بند ب - ردیف ۱۰) (Parliament).

امور اداری و مالی

- امور اداری و مالی شامل مؤلفه‌های تعداد دانشجویان در دانشگاه، تعداد دانشجویان در هر رشته تحصیلی، بستن یا ادغام سازمان زیرمجموعه دانشگاه، عناوین مدارک تحصیلی، طول دوره‌های آموزشی، طول دوره سال تحصیلی، توزیع بودجه دانشگاه، تصویب فعالیتهای انتفاعی، میزان شهریه و کمکهای مالی به دانشجویان است. در ادامه مرجع قانونی تصمیم‌گیر در باره هر مؤلفه معین می‌شود:
- ماده ۲ بند ب ردیف ۱ قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری بیان می‌دارد که پیشنهاد ضوابط و معیارهای کلی پذیرش دانشجو به مراجع ذیصلاح از وظایف این وزارتخانه است. ماده ۲ بند ب ردیف ۶ قانون مذکور بستن هرگونه واحد آموزش عالی را از وظایف این وزارتخانه می‌داند. هر دو موضوع مذکور در شرح وظایف شورای گسترش وابسته به این وزارتخانه نیز مندرج است. همچنین، ماده ۲ بند ب ردیف ۴ قانون یادشده بیان می‌دارد که تعیین ضوابط، معیارها و استانداردهای علمی مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی، رشته‌ها و مقاطع تحصیلی از وظایف این وزارتخانه است. عناوین مدارک تحصیلی و طول دوره‌های آموزشی معمولاً در آیین‌نامه‌های آموزشی مقاطع مختلف تحصیلی درج می‌شود. تدوین این آیین‌نامه‌ها در شورای عالی برنامه‌ریزی، وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری انجام می‌شود (Parliament).

جدول ۶ - اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در باره مؤلفه‌های حیطة استانداردهای علمی از نظر گروههای پاسخگو

مرکز تصمیم‌گیری منتخب گروههای پاسخگو در دانشگاههای:				گروه پاسخگو	مؤلفه
درصد انتخاب کنندگان	بدون هیئت ممیزه	درصد انتخاب کنندگان	دارای هیئت ممیزه		
۴۴/۳	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۱/۸	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروهها	استانداردهای علمی ورود دانشجویان به دانشگاه
۴۹/۱	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۶/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروهها	استانداردهای دانش‌آموختگی
۲۳/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۲۳/۳	شورای دانشگاه	متخصصان	استانداردها در رشته‌های تحصیلی خاص
۴۳/۶	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۵/۵	شورای دانشگاه	مدیران	
۱۰۰	شورای دانشگاه	۱۰۰	شورای دانشگاه	مشاوران	ممیزی کیفیت
۵۵/۳	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۹/۸	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروهها	
۲۷/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۳۹/۲	شورای دانشگاه	متخصصان	اعتبارسنجی سازمانهای تابعه دانشگاه
۴۲/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۲/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	مدیران	
۱۰۰	شورای دانشگاه	۶۲/۵	شورای دانشگاه	مشاوران	
۵۳/۱	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۵۳/۱	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	دانشجویان	اعتبارسنجی دوره‌های آموزشی
۲۷/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری سایر مراکز تصمیم‌گیری	۲۷/۵	شورای دانشگاه	متخصصان	
۴۲/۴	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۲/۴	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	مدیران	
۶۲/۵	شورای دانشگاه	۱۰۰	شورای گروه	مشاوران	
۴۹/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۵۳/۱	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	دانشجویان	

- آیین‌نامه «تقویم دانشگاهی» مصوب ۱۹۷۲، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری را مرجع تصمیم‌گیرنده در باره طول سال تحصیلی اعلام کرده است (Soltani, 1997, p. 302). همچنین، آیین‌نامه‌های آموزشی مقاطع تحصیلی مختلف، مصوب شورای عالی برنامه‌ریزی، وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، طول سال تحصیلی را مشخص کرده است.
- ماده ۷ قانون تشکیل هیئتهای امنای دانشگاهها مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب بودجه تفصیلی دانشگاه و تصویب حسابها و ترازنامه سالانه دانشگاه و تصویب نحوه وصول درآمدهای اختصاصی و مصرف آن را جزو اختیارات این هیئت اعلام می‌کند. همچنین، تصمیم‌گیری در باره میزان شهریه دانشجویان از وظایف هیئت امنای هر دانشگاه است (Parliament).

• بر اساس قانون صندوق رفاه دانشجویان مصوب مجلس شورای اسلامی، به منظور رشد استعدادها و کمک به وضعیت تحصیلی و معیشت دانشجویان مستعد و کم بضاعت کشور صندوقی به نام «صندوق رفاه دانشجویان» تشکیل شده است. این صندوق زیر نظر هیئت امانا اداره می‌شود و اعضای آن عبارتند از: دو نفر وزیر و یک نفر معاون رئیس جمهور و یک نفر معاون وزیر و یک نفر به عنوان رئیس صندوق (Parliament).

جدول ۷- اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در باره مؤلفه‌های امور مالی و اداری از نظر گروه‌های پاسخگو

مرکز تصمیم‌گیری منتخب گروه‌های پاسخگو در دانشگاه‌های:				گروه پاسخگو	مؤلفه
درصد انتخاب کنندگان	بدون هیئت ممیزه	در صد انتخاب کنندگان	دارای هیئت ممیزه		
۴۷/۹	شورای دانشگاه	۵۸/۲	شورای دانشگاه	همه گروه‌ها	تعداد دانشجویان در دانشگاه
۳۶/۲	رئیس یا شورای دانشکده	۳۸/۱	رئیس یا شورای دانشکده	متخصصان	تعداد دانشجویان در هر رشته تحصیلی
۳۳/۵	شورای دانشگاه	۳۸/۲	شورای دانشگاه	مدیران	
۳۷/۵	رئیس یا شورای دانشکده	۵۴/۹	رئیس یا شورای دانشکده	مشاوران	
۳۰	شورای دانشگاه	۳۰	شورای دانشگاه	دانشجویان	
۴/۷	هیئت امنای دانشگاه	۵۷/۲	هیئت امنای دانشگاه	همه گروه‌ها	بستن یا ادغام سازمان زیرمجموعه دانشگاه
۶۱	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۶۰	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروه‌ها	عناوین مدارک تحصیلی
۷۴/۱	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۷۱/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروه‌ها	طول سال تحصیلی
۷۰/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۷۰/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	متخصصان	طول دوره‌های آموزشی
۴۹/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۹/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	مدیران	
۷۶/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۷۶/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	مشاوران	
۴۲/۵	شورای دانشگاه	۵۵	شورای دانشگاه	دانشجویان	
۴۹/۵	هیئت امنای دانشگاه	۴۲/۹	هیئت امنای دانشگاه	متخصصان	توزیع بودجه دانشگاه
۴۰/۲	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	۴۱/۸	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	مدیران	
۵۸/۸	هیئت امنای دانشگاه	۶۶/۷	هیئت امنای دانشگاه	مشاوران	
۴۴/۹	هیئت امنای دانشگاه	۴۴/۹	هیئت امنای دانشگاه	همه گروه‌ها	تصویب فعالیتهای انتفاعی
۴۶	هیئت امنای دانشگاه	۴۶	هیئت امنای دانشگاه	همه گروه‌ها	میزان شهریه
۴۲/۳	هیئت امنای دانشگاه	۴۴/۴	هیئت امنای دانشگاه	همه گروه‌ها	کمکهای مالی به دانشجویان

امور حکمرانی

امور حکمرانی شامل مؤلفه‌های عضویت در هیئت‌امانی دانشگاه، نظارت بر هیئت امنای دانشگاه، عضویت در شورای دانشگاه، نظارت بر شورای دانشگاه و نظارت بر انجمنهای دانشجویی است. در ادامه مرجع قانونی تصمیم‌گیر در باره هر مؤلفه معین می‌شود:

• قانون تشکیل هیئت‌های امنای دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۹۹۱، اعضای این هیئت را وزیر علوم، تحقیقات و فناوری و منصوبان وی اعلام می‌کند. بنابر این قانون و ماده ۴۹ قانون برنامه چهارم توسعه مجلس شورای اسلامی، بعضی از مصوبه‌های هیئت‌های امنای دانشگاهها باید به تأیید وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برسد تا قابلیت اجرا پیدا کند (Parliament). همچنین، آیین‌نامه تشکیل شورای هماهنگی هیئت‌های امنا به نقش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در خصوص بررسی مصوبات هیئت‌های امنای دانشگاهها تأکید دارد (RCNS, p. 58).

• طبق ماده ۱۱ آیین‌نامه جامع مدیریت دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی مصوب شورای انقلاب فرهنگی، همه اعضای شورای دانشگاه از درون دانشگاه و با حکم مستقیم یا غیرمستقیم رئیس دانشگاه انتخاب می‌شوند. این آیین‌نامه ناظر بر برای این شورا تعیین نکرده است (Parliament).

• ماده ۲ بند ب ردیف ۸ قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری تأیید اساسنامه و صدور مجوز تأسیس انجمنها و تشکلهای دانشجویان و دانش‌آموختگان دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی و ارزیابی فعالیت آنها و اتخاذ تصمیم در باره امکان ادامه فعالیت آنها را به عهده این وزارتخانه قرار داده است (Parliament).

جدول ۸ – اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در باره مؤلفه‌های امور حکمرانی از نظر گروههای پاسخگو

مرکز تصمیم‌گیری منتخب گروههای پاسخگو در دانشگاههای:				گروه پاسخگو	مؤلفه
درصد انتخاب کنندگان	بدون هیئت ممیزه	درصد انتخاب کنندگان	دارای هیئت ممیزه		
۴۷/۷	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۷/۷	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروهها	عضویت در هیئت امنای دانشگاه
۵۶/۲	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۵۵/۹	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	همه گروهها	نظارت بر هیئت امنای دانشگاه
۳۴/۹	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	۴۳/۱	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	همه گروهها	عضویت در شورای دانشگاه
۳۹/۷	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	۳۸/۷	رئیس یا هیئت رئیسه دانشگاه	همه گروهها	نظارت بر انجمنهای دانشجویی

تحقیق و انتشار

تحقیق و انتشار شامل مؤلفه تصویب نشر است که تعیین مرجع قانونی تصمیم‌گیر در باره آن به شرح زیر است:

• آیین‌نامه تأیید و تعیین اعتبار و تشخیص ضرورت انتشار مجلات و نشریات علمی مصوب ۱۹۸۵ مجلس شورای اسلامی، بررسی درخواست متقاضیان انتشار و تعیین اعتبار مجلات علمی را به کمیسیون بررسی نشریات علمی، وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، محول کرده است (Parliament).

همچنین، بخشنامه شماره ۱۱/۶۴۳۶ سال ۲۰۰۳ در ماده ۲ در تعیین ضوابط پذیرش برای اعتبارسنجی مجلات علمی، داشتن پروانه انتشار از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را ضروری می‌داند (Ministry of Science, Research and Technology, Research affairs)

جدول ۹ - اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در باره مؤلفه‌های حیطه تحقیق و انتشار از نظر گروه‌های پاسخگو

مرکز تصمیم‌گیری منتخب گروه‌های پاسخگو در دانشگاه‌های:				گروه پاسخگو	مؤلفه
درصد انتخاب کنندگان	بدون هیئت ممیزه	درصد انتخاب کنندگان	دارای هیئت ممیزه		
۲۷/۵	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۳۹/۲	شورای دانشگاه	متخصصان	تصویب نشر
۵۰/۹	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۶/۷	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	مدیران	
۶۲/۵	هیئت امنای دانشگاه	۱۰۰	شورای دانشگاه	مشاوران	
۴۲/۹	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	۴۲/۹	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	دانشجویان	

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی کلی تجزیه و تحلیل نگرش‌های گروه‌های مورد مطالعه در باره اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری در ۳۵ مؤلفه از حیطه‌های استقلال نهادی دانشگاهی نشان می‌دهد که این گروه‌ها خواستار استقلال بیشتر دانشگاه‌های کشور در ۱۶ مؤلفه استقلال نهادی دانشگاهی هستند که طبق قوانین جاری، تصمیم‌گیری در باره آنها جزو وظایف مؤسسات خارج از دانشگاه و عمدتاً جزو وظایف وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از:

الف. در حیطه امور کارکنان: نصب رئیس دانشگاه، عزل رئیس دانشگاه و خاتمه دادن به خدمت اعضای

هیئت علمی یا مجازات آنها؛

ب. در حیطه برنامه درسی و تدریس: معرفی رشته‌های آموزشی جدید، خاتمه دادن به رشته‌های آموزشی و برنامه‌ریزی درسی رشته‌های تحصیلی؛

ج. در امور دانشجویان: انضباط دانشجویان؛

د. در حیطه استانداردهای علمی: استانداردها در رشته تحصیلی خاص، اعتبارسنجی سازمانهای تابعه دانشگاه و اعتبارسنجی دوره‌های آموزشی؛

ه. در حیطه تحقیق و انتشار: تصویب نشر؛

و. در حیطه امور حکمرانی: نظارت بر انجمنهای دانشجویی؛

ز. در حیطه امور مالی و اداری: تعداد دانشجویان در دانشگاه، تعداد دانشجویان در هر رشته تحصیلی در دانشگاه، بستن یا ادغام سازمان زیرمجموعه دانشگاه و کمکهای مالی به دانشجویان.

از ۱۶ مؤلفه یادشده مؤلفه‌های حیطه استانداردهای علمی همچون اعتبارسنجی سازمانهای تابعه دانشگاه و اعتبارسنجی دوره‌های آموزشی در حوزه کنترل و نظارت دولت قرار دارند و دولتها به‌ندرت مایل به دادن اختیار تصمیم‌گیری در باره آنها به دانشگاهها هستند [برای مثال، از ۲۸ کشور اروپایی که دانشگاههای عمدتاً مستقل دارند، فقط دانشگاههای چهار کشور اتریش، سوئیس، قبرس و ایسلند می‌توانند سازکارهای اعتبارسنجی تعیین کنند (Esterman, Nokala & Steinel, 2011, p. 50)]. در خصوص سایر مؤلفه‌ها همچون نصب و عزل رئیس دانشگاه و تعداد دانشجویان دانشگاه، دولتها در واگذاری اختیار تصمیم‌گیری به دانشگاهها محدودیت کمتری قایل می‌شوند. در جدول ۱۰ وضعیت استقلال دانشگاههای شش کشور از قاره‌های آسیا، اروپا و آمریکا در باره برخی از این قبیل مؤلفه‌ها ارائه شده است.

جدول ۱۰- وضعیت استقلال دانشگاههای شش کشور از قاره‌های آسیا، اروپا و آمریکا در باره برخی از مؤلفه‌های استقلال نهادی

پاکستان	مالزی	کانادا	دانمارک	انگلستان	هلند	
✓		✓	✓	✓	✓	نصب رئیس دانشگاه
✓		✓	✓	✓	✓	عزل رئیس دانشگاه
✓		✓		✓	✓	معرفی رشته‌های آموزشی جدید
✓		✓		✓	✓	خاتمه دادن به رشته‌های آموزشی
✓	✓	✓	✓	✓	✓	تصویب نشر
✓		✓	✓	✓	✓	تعداد دانشجویان دانشگاه

توضیح: علامت ✓ نشان از استقلال دانشگاهها در فعالیت مذکور است (Fielden, 2008, p. 55).

با نگاهی دیگر به ۱۶ مؤلفه یادشده، مؤلفه خاتمه دادن به خدمت اعضای هیئت علمی یا مجازات آنها و نیز مؤلفه تصویب نشر مربوط به آزادی علمی است. مؤلفه‌های معرفی رشته‌های آموزشی جدید، خاتمه دادن به رشته‌های آموزشی و برنامه‌ریزی درسی رشته‌های تحصیلی مربوط به استقلال اساسی و مؤلفه‌های تعداد دانشجویان در دانشگاه، تعداد دانشجویان در هر رشته تحصیلی در دانشگاه و کمک‌های مالی به دانشجویان مربوط به استقلال فرایندی دانشگاه است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، خواسته‌های مذکور جنبه‌های مختلف استقلال دانشگاهی را در بر می‌گیرد و حرکت در جهت تأمین آنها به نگاه و پارادایم جدید در امر حکمرانی در آموزش عالی و دانشگاه‌های ایران نیاز دارد. ضرورت ایجاد اصلاحات در روابط دولتها و دانشگاهها موج گسترده‌ای است و فیلدن در سال ۲۰۰۸ گزارش می‌دهد که بسیاری از کشورها در روابط با دانشگاه‌های خود در حال حرکت از مدل کنترل دولتی به مدل نظارت دولتی هستند (Fielden, 2008, p. 2).

طبق قوانین و مقررات موجود، دانشگاه‌های ایران در هشت مؤلفه از ۳۵ مؤلفه استقلال نهادی دانشگاهی استقلال دارند و این استقلال از سوی گروه‌های مورد مطالعه نیز پذیرفته شده است. این هشت مؤلفه عبارت‌اند از:

الف. در حیطه امور کارکنان: نصب مدیر گروه، عزل مدیر گروه، نصب یا عزل معاونان رئیس دانشگاه، حقوق و مزایا و شرایط کاری اعضای هیئت علمی؛

ب. در حیطه حکمرانی: عضویت در شورای دانشگاه؛

ج. در حیطه مالی و اداری: توزیع بودجه دانشگاه، تصویب فعالیت‌های انتفاعی و میزان شهریه.

یافته پژوهش نشان می‌دهد اختیاراتی که دانشگاه‌های دولتی در کشور ایران دارند، عمدتاً از نوع فرایندی است و کمتر در حوزه هدفگذاری و برنامه‌ریزی قرار دارد.

همچنین، طبق قوانین و مقررات موجود، دانشگاه‌های ایران در تصمیم‌گیری در باره ۱۱ مؤلفه استقلال نهادی دانشگاهی استقلال ندارند و عدم استقلال در این ۱۱ مورد از سوی گروه‌های مورد مطالعه پذیرفته شده است. این ۱۱ مورد عبارت‌اند از:

الف. در امور دانشجویان: معیارهای عمومی ورود به دانشگاه، روش‌های انتخاب و پذیرش دانشجویان و سهمیه داوطلبان ساکن مناطق محروم برای ورود به دانشگاه؛

ب. در حیطه استانداردهای علمی: استانداردهای علمی ورود دانشجویان به دانشگاه، استانداردهای دانش‌آموختگی و ممیزی کیفیت؛

ج. در امور حکمرانی: عضویت در هیئت امانا و نظارت بر هیئت امانا؛

د. در امور مالی و اداری: عناوین مدارک تحصیلی، طول دوره آموزشی و طول دوره تحصیلی.

به نظر می‌رسد این یازده موضع تصمیم‌گیری عمدتاً در حیطه هماهنگی، نظارت و اعمال سیاست‌های کلان دولت قرار دارد.

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که برابند نگرش هر کدام از گروه مشاوران، مدیران،

متخصصان و دانشجویان به‌ترتیب منتج به انتخاب ۵۱/۴، ۵۳/۶، ۵۲/۳ و ۶۴/۵ درصد از مراکز تصمیم‌گیری داخل دانشگاه و هیئت امانا شده است که نشان دهنده تمایل کلی پاسخگویان به انتخاب این مراکز است.

تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که گروه‌های پاسخگو (مشاوران، مدیران، متخصصان و دانشجویان) وزارت علوم، تحقیقات و فناوری را در خصوص ۴۵ درصد از مؤلفه‌های استقلال دانشگاه به‌عنوان اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری برای دانشگاه‌های دارای هیئت ممیزه و بدون هیئت ممیزه و پس از آن به ترتیب هیئت امانا را در ۲۴ درصد، شورای دانشگاه را در ۱۶ درصد، هیئت رئیسه دانشگاه را در ۱۱ درصد، شورای گروه را در ۵ درصد و شورای دانشکده را در ۴ درصد انتخاب کرده‌اند. این در حالی است که بر اساس قوانین و مقررات، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در ۷۰ درصد، صندوق رفاه دانشجویان و شورای پذیرش و سنجش در ۸ درصد و هیئت امانا و هیئت رئیسه دانشگاه هر کدام در ۱۱ درصد از مؤلفه‌های استقلال دانشگاه مرجع تصمیم‌گیری هستند.

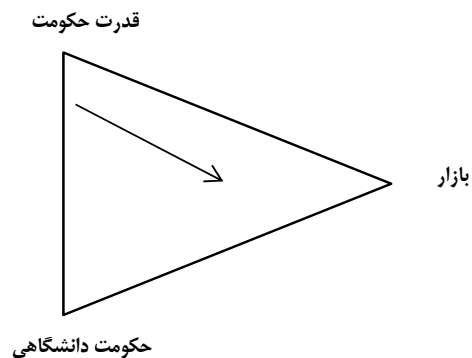
تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق در باره مؤلفه‌های جمعیت شناختی نشان می‌دهد که گروه سنی زیر پنجاه سال در خصوص ۵۰ درصد و گروه سنی بالای پنجاه سال در خصوص ۶۳/۴ درصد از مؤلفه‌های استقلال دانشگاهی، هیئت امانا و مراکز تصمیم‌گیری داخل دانشگاه را به‌عنوان اثربخش‌ترین مرجع تصمیم‌گیری انتخاب کرده‌اند. این انتخاب توسط اعضای هیئت علمی رشته‌های علوم انسانی و اعضای هیئت علمی سایر رشته‌ها به ترتیب ۵۰ و ۶۰ درصد و گروه استادیاران، دانشیاران و استادان نیز به ترتیب ۵۶، ۵۴ و ۵۲ درصد بوده است. می‌توان نتیجه گرفت که گروه سنی بالای پنجاه سال نسبت به گروه سنی زیر پنجاه سال و اعضای هیئت علمی رشته‌های مهندسی و سایر رشته‌ها نسبت به اعضای هیئت علمی رشته‌های علوم انسانی تمایل بیشتری به استقلال دانشگاهها دارند. همچنین، وجود تمایل کلی به افزایش استقلال دانشگاه‌های دولتی وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نشان‌دهنده تمایل به تضعیف نگاه اجتماعی ابزاری و تقویت نگاه اجتماعی استقلال‌گرا به این دانشگاههاست.

هم اکنون مدل کنترل دولتی بر دانشگاه‌های دولتی ایران حاکم است (Rahmanseresht, 1998) و ۲۷ موضع از ۳۵ موضع تصمیم‌گیری که در این تحقیق بررسی شد، در اختیار دولت است. چنانچه دانشگاهها بر اساس یافته‌های این تحقیق، که خواستار استقلال بیشتر در حیطه امور اساسی و امور فرایندی است، اداره شوند، مدل نظارت دولتی بر دانشگاهها حاکم خواهد شد. در این صورت، ۱۱ موضع از ۳۵ موضع تصمیم‌گیری در اختیار دولت باقی خواهد ماند و مابقی در اختیار دانشگاه خواهد بود و همان‌طور که بیان شد، این یازده مؤلفه عمدتاً ابزارهای هماهنگی، کنترل و نظارت دولت هستند.

در اجرای مدل نظارت دولتی در دانشگاه یک پذیرش ضمنی وجود دارد که وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مجاز است دانشگاه را در بسیاری از موارد مسئول بداند و به‌طورکلی، کنترل راهبردی بر آن داشته باشد. دانشگاهها نمی‌توانند به‌طور نامحدود استقلال داشته باشند و در خصوص آنها دو سطح کنترل و

توازن^{۲۰} وجود دارد. هم منافع دولت باید تأمین شود و هم خدمات به شهروندان باید محفوظ بماند. بدین منظور، دولت بر عملکرد دانشگاهها نظارت و آن را ارزیابی می‌کند و مدیران دانشگاه به‌ویژه رئیس آن باید در باره نایل شدن به اهداف دانشگاه پاسخگو باشند (Fielden, 2008, pp. 8-10).

با توجه به نتایج به‌دست آمده، مؤثرترین عامل در حکمرانی دانشگاههای دولتی ایران از بین سه عامل قدرت حکومت، بازار و حکومت دانشگاهی، که کلارک آن را اعلام کرد، قدرت حکومت است و دو عامل دیگر یکی به علت ضعف رابطه دنیای کسب و کار با دانشگاهها و دیگری به علت نبود ریشه‌های هنجاری قوی و نظام حرفه‌ای درونزا در دانشگاهها^{۲۱} ضعیف‌تر هستند. از این رو، در شرایط کنونی مکان ایران در مثلث همکاری کلارک در نقطه‌ای نزدیک رأس مثلث، که نماینده بیشترین اختیار و قدرت حکومت است، قرار دارد و با توجه به عوامل حرکتی موجود شامل سیطره پدیده جهانی شدن، کمبود بودجه‌های دولتی و خواسته دیرین دانشگاهیان ایران برای استقرار استقلال و حاکمیت علمی در دانشگاهها، نقطه مذکور میل به حرکت به وسط دو نیروی بازار و دانشگاهیان و بیشتر به سمت بازار را دارد (شکل ۱).

(شکل ۱)

پیشنهادها

با توجه به نتایج پژوهش پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

۱. تلاش جمعی برای تغییر نگاه اجتماعی به دانشگاهها و تضعیف نگاه ابزاری و تحکیم نگاه بهم وابسته؛
۲. اجرای مواد قانونی برنامه پنجم توسعه کشور در باره افزایش اختیارات دانشگاهها؛

20. Checks and Balances
21. Farasatkah, 2010, P. 24

۳. تغییر قوانین مربوط به آموزش عالی ایران یا مقررات‌زدایی از دانشگاه‌های دولتی ایران به‌ویژه دانشگاه‌های دارای هیئت ممیزه، به‌طوری‌که نظام کنترل دولتی برچیده و نظام نظارت دولتی حاکم شود. همچنین، استقلال فرایندی همراه با استقلال اساسی حاکم شود؛
۴. اجرای پژوهشی برای شناسایی و راه‌حلهای موانع اجرایی پیشنهادهای این تحقیق؛
۵. اجرای تحقیق مشابه این تحقیق در باره دانشگاه‌های وابسته به وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی.

References

1. Aghion, P. (2007). Growth and the financing and governance of education. Keynote lecture of the 2007 Meeting of the German Economic Association. In Kempkes, G., & Pohl, C., *Do institutions matter for university cost efficiency?*. Evidence from Germany, *CESifo Economic Studies*, 54, 2/2008.
2. Aghion, P., Dewatripont, M., Hoxby, C., Mas-Colell, A., & Sapir, A. (2010). The governance of universities: Evidence from Europe and The US. UK. *Economic Policy*, April.
3. Aghion, P., Dewatripont, M., Hoxby, C., Mas-Colell, A., & Sapir, A. (2007), Why reform Europe's universities?. Bruegl Policy Brief 2007/40. In Kempkes, G., Pohl, C., *Do institutions matter for university cost efficiency? Evidence from Germany*. *CESifo Economic Studies*, 54, 2/2008.
4. Anderson, D., & Johnson, R. (1998). *University autonomy in twenty countries*. The Australian National University, Center for Continuing Education.
5. Arasteh, H. R. (2001). Universities leadership Iranian higher education system: Challenges and deficiencies. *Quarterly Journal Research and Planning in Higher Education*, 7(3 & 4), 41-69 (in Persian).
6. Arnold, J. C., Underwood, D., & Kempner, K. (1996). Efficiency in public higher education: Administrative reform and redundancy. Paper Presented at the annual Meeting of the Association for the study of Higher Education, Memphis TN, November.
7. Ashby, E. (1966). *Universities: British, Indian, African*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

8. Azargashb, E., Arasteh, H.R., Sabbaghian, Z., & Tofighi, J. (2007). Evaluation of the tasks of boards of trustees and its function in autonomy in Public Universities affiliated to Ministry of Science, Research, and Technology. *Journal of the Center of Study and Development of Medical Education*, 4 (1), 19-29 (in Persian).
9. Berdah, L. R. (1998). The quasi-privatization of a public honors college: A case study of St. Mary's college in Maryland. In T. Mc Taggart (Ed.). *Excellence Through deregulation*. San Francisco: Jossey-Bass.
10. Berdahl, R. (1990). Academic freedom, autonomy and accountability in British Universities. *Studies in Higher Education*, 15 (2), 169-180.
11. Clark, B. (1998). *Creating entrepreneurial universities: Organizational pathways of transformation*. Oxford: Pergamon Press.
12. Dill, D. D. (2001). The regulation of public research universities: Changes in academic competition and implications for University autonomy and accountability. *Higher Education Policy*, 14, 21-35.
13. Esterman, T., Nokala, T., & Steinel, M. (2011). *University autonomy in Europe II*. Brussels: European University Association (EUA).
14. Farasatkah, M. (2010). *University & higher education: Global perspectives and Iranian problems*. Tehran: Nashr-e-Ney (in Persian).
15. Fielden, J. (2008). Global trends in university governance. World Bank Education, Working Paper Series 9, Washington: The World Bank.
16. Gall, M., Borg, W., & Gall, J. (2010). *Educational research: An introduction*. Translated in Persian. Coordinator: Ahmad Reza Nasr. Tehran: SAMT (in Persian).
17. Gumpert, P., & Sporn, B. (1999). Organizational adaptation and restructuring in higher education. In Smart, J. (Ed.), *Higher education: handbook of theory and research* (pp. 104-145). Now York: Agathon Press.
18. Institute for Research and Planning in Higher Education (2014). Retrieved from <http://www.irphe.ac.ir/> (in Persian).
19. Jaspers, K. (1959). *The idea of University*. Boston: Beacon Press.
20. Javdani, H., Tofighi, J., Ghazi Tabatabaee, M., & Pardakhtchi, M.H. (2008). Managerial Subsystem in Iranian Higher Education: Past,

- Present and Future. *Quarterly Journal Research and Planning in Higher Education*, 14(2), 139-161 (in Persian).
21. Kempkes, G., & Pohl, C. (2008). Do institutions matter for university cost efficiency? Evidence from Germany. *CESifo Economic Studies*, 54, 177-203.
 22. Madhuoshi, M. & Niazi, E.(2010). Review and explaining status of higher education in the world. *Journal of Iranian Higher Education Assocation*, 2(4), 113-149 (in Persian).
 23. Ministry of Science, Research and Technology (2004). Retrieved from <http://www.msrt.ir/fa/pages/Home.aspx> (in Persian).
 24. Ministry of Science, Research and Technology (Research affairs): <http://www.msrt.ir/fa/rppc/Pages/Files/Research.aspx>.
 25. Nafisi, A. (2001). *Analysis of the higher education system*. Tehran: Institute for Research and Planning in Higher Education (in Persian).
 26. Neave, G., & Van Vught, F. (1994). Government and higher education in developing nations: A conceptual framework. In Neave, G. & Vught, F. (Eds.). *Government and higher education relationships across three continents: The wind of change* (PP. 1-21). Paris, France: International Association of Universities Press.
 27. Parliament, rules system: rc.majlis.ir/fa/law, (in Persian).
 28. Policy Research Center for National Scientific (RCNS) (۲۰۰۳). *Collection Laws of Research* (in Persian).
 29. Rahmanseresht, H. (1998). Government control of higher education in the Islamic Republic of Iran. *Quarterly Journal Research and Planning in Higher Education*, 6(1 & 2), 139-152(in Persian).
 30. Reily, J., & Jongsma, A. (2010). Changing rules: Review of tempus support to university governance. *European Commission*, TEMPUS.
 31. Soltani, S. (1977). *Collection of higher education law*. Ministry of higher education (in Persian).
 32. Taslimi, M. S. (1999). *Processual analysis of policy and decision making*. Tehran: Samt (in Persian).
 33. The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching (1982). *The control of the campus: A report on the governance of higher education*. Princeton: The Carnegie Foundation for The Advancement of teaching.

34. Tight, M. (2000). Institutional autonomy. In Clark, B. R. & Neave, G. R., *A selected collection of the encyclopedia of higher education*. Tehran: Institute of Research and Planning for Higher Education (in Persian).
35. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (1997). *The recodes of the 29th Session of the general Conference*. Resolutions, 1, 26-36, Austrian/Paris: UNESCO.
36. Watts, R. (1992). University and public policy. In Cutt, J. & Dobel, R. (Eds). *Public purse, public purpose: Autonomy and accountability in groves of academe*. Halifax, Canada: The Institute for Research on Public Policy (pp. 51-74).
37. Zaker Salehi, G.R., & Zaker Salehi, A. (2010). Study of academic leaders' attitudes about university autonomy in Iran. *Iranian Higher Education Quarterly Journal*, 3(1) (in Persian).